

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТІВ

У статті аналізуються результати дослідження особливостей конфліктної компетентності випускників інтернатних закладів 2009 та 2010 років у контексті їх професійної орієнтації. Обґрунтовується необхідність залучення випускників до спеціально розробленої програми профорієнтаційних занять, завдяки якій учні отримують необхідні знання про світ професій та про своє місце в ньому, отримують первинні знання, вміння й навички для ефективної професійної діяльності в майбутньому.

Ключові слова: конфліктна компетентність, конфлікт, емпатія, агресивність, тривожність, мотив, пізнавальні інтереси, спрямованість, смислоутворюючі мотиви, психофізіологічна готовність до праці, професія, профорієнтація.

Постановка проблеми. Професійне самовизначення є новоутворенням юнацького віку. У системі життєвих цінностей учнів випускних класів шкіл професія, професійна діяльність посідає чільне місце. Однак, вибір професії можна вважати виправданим лише тоді, якщо є надія, що в процесі трудової діяльності буде успішно відбуватися подальший розвиток людини.

Саме в період закінчення шкільного навчання молоді люди оцінюють наявні досягнення, планують напрямки і шляхи подальшого життя. Відповідність інтересів основному змісту майбутньої професії - не єдиний чинник, що впливає на можливість знайти своє покликання у професії. Учні-випускники перебувають у процесі пізнання й самооцінки своїх якостей стосовно майбутньої професії. Багато що залежить і від характерологічних особливостей особистості, рівня розвитку її здібностей, рівня розвитку соціальної, комунікативної, а значить, і конфліктної компетентності. На нашу думку, конфліктна компетентність відноситься до тих складових особистості, розвиток яких і сприятиме в подальшому професійному становленню особистісно зрілого та продуктивного фахівця.

Метою статті є виявлення, на основі теоретичного та експериментального досліджень, психологічних особливостей конфліктної компетентності у випускників інтернатних закладів, а також обґрунтування програми профорієнтаційних занять для випускників, для отримання знань про світ професій та визначення «своїх» професій, знань, умінь і навичок для успішної професійної діяльності в майбутньому.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

1. На базі вивчення відповідних літературних джерел теоретично обґрунтувати концептуальні засади емпіричного дослідження психологічних особливостей конфліктної компетентності у випускників інтернатних закладів.
2. Описати основні етапи експериментального дослідження, контингент досліджуваних, методичний комплекс.

3. Проаналізувати отримані в ході емпіричного дослідження результати.
4. Обґрунтувати програму профорієнтаційних занять для учнів випускного 11-го класу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями конфліктів, здебільшого в межах взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу в школах, у вітчизняній психологічній науці цікавилось чимало науковців (О.І. Бондарчук, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель та ін.), проте окремо питання про конфліктну компетентність учнів, не виділялись і не досліджувались.

Термін «конфліктна компетентність» вперше згадується Л.А. Петровською в контексті загальної комунікативної компетентності і трактується як складне інтегральне утворення, основними складовими якого є компетентність суб'єкта у власному «Я», компетентність у психологічному потенціалі інших учасників конфлікту; ситуаційна компетентність; знання про конфлікт; суб'єктна позиція учасника конфлікту [1].

Конфліктна компетентність обов'язково включає обізнаність про діапазон можливих стратегій поведінки в конфлікті й уміння адекватно реалізовувати ці стратегії в конкретній життєвій ситуації, мінімізуючи таким чином можливі деструктивні наслідки.

Відповідно до психологічного підходу конфліктну компетентність можна представити як сукупність таких компонентів: когнітивного, операційного й особистісного [2].

До когнітивного компоненту конфліктної компетентності входять знання про конфлікт, його види, типи, функції, учасників конфлікту, умови перебігу конфліктів, образи конфліктних ситуацій, причини виникнення тощо.

Операційний компонент конфліктної компетентності включає спектр можливих поведінкових реакцій у конфлікті. Фактично йдеться про навички взаємодії суб'єктів конфлікту.

До особистісного компоненту конфліктної компетентності ми відносимо уявлення суб'єкта конфлікту про себе (мотиви, цілі, емоції тощо), тобто, «Я»-компетентність, про протилежну сторону (мотиви, цілі, емоції тощо), або про психологічний потенціал інших учасників конфлікту, здатність учасників конфлікту до емпатії, рефлексивність тощо.

Методичний комплекс дослідження особливостей конфліктної компетентності в учнів – випускників школи-інтернату вміщує методики, які досліджують особливості всіх трьох її компонентів.

Організація та експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на основі угоди про співпрацю з Бучанською спеціалізованою школою-інтернатом I – III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Київська область). Дослідження проводилось упродовж двох років – 2009 і 2010. Дослідженням були охоплені учні випускного 11 класу (11-А та 11-Б упродовж обох років дослідження). Оскільки минулого року проводились аналогічні дослідження на цій же базі [3], то одним із завдань цього річного дослідження було

порівняння результатів дослідження 2009 та 2010 років і виявлення тенденцій розвитку компонентів конфліктної компетентності випускників. Крім того, нашим завданням в 2010 році було розробити програму занять, спрямованих на самопізнання учнів, вивчення ними своїх психологічних особливостей, які впливають на вибір професії та на ефективність професійної діяльності в подальшому, на розуміння мотиваційних чинників вибору професії, досягнення своїх комунікативних особливостей та рівня конфліктної компетентності.

Методами дослідження стали: теоретичний аналіз літератури, анкетування, тестування і метод статистичної обробки результатів. З метою вивчення найважливіших, з нашої точки зору, особливостей розвитку конфліктної компетентності в учнів-випускників було обрано такі методики:

- «Анкета школяра» - спеціально розроблена в лабораторії вікової психофізіології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України для дослідження розвитку особистості у процесі становлення фахівця у професіях типу «людина - людина» на етапі оптації.
- Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є.О. Климова для визначення професійної спрямованості особистості на основі аналізу переважних виборів різних за характером видів діяльності [4].
- Методика визначення основних стратегій поведінки в конфлікті Томаса-Кілмена, адаптована Н. Гришиною (операційний компонент конфліктної компетентності) [5].
- Методика дослідження стилю поведінки в конфлікті дає можливість виявити п'ять основних типів поведінки особистості в конфліктній ситуації: відхід від конфлікту; поступливість; боротьба; компроміс; співробітництво.
- Методика діагностики готовності до переговорів і розв'язання конфліктів – знання, вміння, здібності (когнітивний, операційний, особистісний компонент конфліктної компетентності) [6]. Дає можливість визначити рівень готовності учнів випускних класів до ведення переговорів і розв'язання конфліктів за такими складовими: знання; уміння; здібності. Окрім того, за допомогою методики визначається також загальний рівень такої готовності
- Методика визначення розвинутості емпатійних тенденцій (особистісний компонент конфліктної компетентності) [7]. Методика уможлиблює дослідження емпатії майбутніх професіоналів як афективно-когнітивного процесу розуміння внутрішнього світу іншого в цілому. Розвинута емпатія фахівців у професіях типу "людина-людина", наприклад, є ключовим чинником їх успішної професійної діяльності.
- Методика визначення рівня агресивності Асінгера (особистісний компонент конфліктної компетентності) [7]. Тест Асінгера дозволяє визначити, чи достатньо майбутні професіонали коректні у взаємостосунках з однокласниками, вчителями, вихователями та оточуючими взагалі, і чи легко спілкуватися з ними.

- Методика дослідження рівня тривожності Тейлора, адаптація Т.А. Немчинова (особистісний компонент конфліктної компетентності) [7]. Методика дозволяє диференційовано вимірювати в учнів-випускників рівень тривожності, що є особливо важливим, оскільки тривожність багато в чому зумовлює їх поведінку.

Результати дослідження. Результати, які було отримано за вказаними вище методиками, розкривають, на наш погляд, особливості конфліктної компетентності у випускників інтернатних закладів.

Серед випускників 2010 року - 81,5 % тих, хто визначився з майбутньою професією, а в 2009 році таких було 70,8 %. Зробили це самостійно 63,0%, а в 2009 році – 79,2%, тобто у порівнянні з минулорічними випускниками більшість серед випускників 2010 року зробила свій вибір завдяки батькам і друзям (37,0% проти 20,8% серед випускників 2009 року). Хочуть мати саме обрану професію 77,8% випускників 2010 року, у 2009 році таких було 75,0%, тобто цей показник є досить високого рівня і свідчить про те, що випускники, які визначились із майбутньою професією, впевнені у своєму рішенні. Відзначимо й таку тенденцію: випускники 2010 року стали менше впевненими щодо відповідності власних здібностей обраній професії (63,0% - у 2010 р., 75,0% - у 2009 р.), натомість удвічі зросла кількість випускників, які впевнені у повній відповідності своїх здібностей до обраної професії (26,0% - у 2010р., 12,5% - у 2009 р.).

Щодо питань анкети, пов'язаних із спілкуванням з людьми, то випускники і 2009 року, і 2010 року готові до такого спілкування стільки, скільки це буде потрібно для роботи (66,7% у 2009 р., 44, 4% - у 2010р.), вони воліють якнайчастіше спілкуватися з людьми (33,3% - у 2009р., 55,6% - у 2010р.), готові без особливих труднощів організовувати та керувати (50,0% - у 2009 р., 44,4% - у 2010р.). І загалом, вважають, що зможуть справитися з управлінням людськими ресурсами (50,0% - у 2009р., 55,5% - у 2010р.)

На фоні високих показників щодо роботи, пов'язаної з готовністю до спілкування з іншими людьми, досить скромними є показники готовності до роботи, пов'язаної з відповідальністю (20,8% - у 2009 р., і вдвічі менше - 11,1% - у 2010р.), хоч щодо відповідальності у необхідних межах, то тут показники вищі (79,2% - у 2009 р., і 88,9% - у 2010р). Такі особливості результатів можуть свідчити про те, що серед випускників і 2009 року, і 2010 року було не так багато молоді, готової взяти на себе відповідальність, що виходить за необхідні межі. Готовність брати на себе відповідальність – це більше особливість характеру особистості, хоча вплинути на таку характеристику можна через виховання лідерських якостей, розвиток асертивності тощо.

На перше місце випускники і 2009 року, і 2010 року поставили те, що в обраній професії найбільше приваблює можливість отримувати від неї задоволення. На другому місці за привабливістю для випускників 2009 року опинилися можливість отримати престижну професію та те, що вона надасть можливість розкрити свої здібності. А у випускників – 2010 на другому місці за привабливістю опинилися можливість розкрити власні здібності та багато заробляти. Стосовно привабливості майбутньої професії, то учні випускних класів і

2009 року, і 2010 року на перше місце поставили можливість допомагати людям; на друге – можливість бути незалежним від керівників і колег; на третє – можливість навчати інших. Тобто, привабливі сторони майбутньої професії упродовж двох років для учнів випускних класів залишилися без змін.

Результати проведення диференційно-діагностичного опитувальника (ДДО) Є.О. Климова серед випускників 2009 і 2010 років ми наводимо в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати проведення диференційно-діагностичного опитувальника Є.О. Климова серед учнів – випускників 2009 і 2010 років

Системи професій Випускники	Кількість виборів у системах професій (у %)				
	Людина-людина	Людина-художній образ	Людина-природа	Людина-техніка	Людина-знакова система
2009 року	41,6	29,2	12,5	12,5	4,2
2010 року	18,5	40,7	7,5	18,5	14,8

З таблиці видно, що більшість серед учнів нашої вибірки - випускників 2009 року - 41,6% - схильні працювати у професіях типу «людина-людина», 29,2% – у професіях типу «людина – художній образ», по 12,5% – у професіях типу «людина-природа» та «людина – техніка» і лише 4,2% схильні працювати у професіях типу «людина – знакова система».

А ось серед випускників 2010 року результати інші: більшість з них має намір працювати у професіях типу «людина-художній образ» (40,7 %), у професіях типу «людина-людина» і «людина-техніка» – по 18,5 %, типу «людина-знакова система» – 14,8 %, а у професіях типу «людина-природа» схильні працювати лише 7,5 %.

На фоні збереження інтересу до професій типу «людина-людина» та «людина-художній образ» зростає інтерес до професій типу «людина-техніка» і «людина-знакова система», що може свідчити про розширення знань про світ цікавих професій (в «Анкеті школяра» 81,5% випускників 2010 року зазначили, що мають повну та досить значну інформацію про сучасні професії. У 2009 році таких випускників було майже на 30% менше). У школі ведеться робота щодо професійної орієнтації, багато в чому випускникам допомогла і наша дослідницька діяльність щодо питань профорієнтації. Таку роботу варто продовжувати і якісно розширювати.

Дослідження переважного стилю поведінки у конфлікті за методикою Томаса-Кілмена показало, що випускники-2009 у конфлікті переважно обирають такий стиль поведінки, як компроміс (95,0%). А от випускники-2010 р. – стиль співробітництва (79,4%), на друге місце вони ставлять компроміс (72,4%). Треба зазначити, що найменше віддають перевагу боротьбі (8,3% -у 2009 р. і 10,3 % - у 2010р.). А між тим боротьба як стиль поведінки у конфлікті часто виправдана і необхідна у професійній діяльності.

Рівень компетентності і готовності до ведення переговорів і розв'язання конфліктів визначається підрахунком по блоках рівня знань, умінь і здібностей.

Чим більший сумарний бал, тим краще випускник підготовлений до ведення переговорів і розв'язання конфліктів.

Складові готовності до переговорів та розв'язання конфліктів в цілому у випускників виражені на середньому та високому рівні. Ця тенденція зберігається упродовж двох років дослідження, що може свідчити про високу суб'єктивність тесту. Але попри все це може радувати той факт, що випускники, мало розуміючись на природі конфлікту і на способах ефективної поведінки у ньому, все ж готові взятись до його розв'язання. А робота з підрахунку окремо рівня знань, умінь, здібностей успішно вести спори, переговори і розв'язувати конфлікти і порівняльний аналіз результатів змушує випускників робити відповідні висновки: чого саме більше не вистачає — знань, умінь чи здібностей? Виходячи з цього, можна самостійно намітити програму самоосвіти і саморозвитку.

Цікаво, що кореляційний аналіз результатів дослідження 2010 року за критерієм Спірмена з достовірністю $p \leq 0,05$ показав, що випускник, який обирає стратегією поведінки у конфлікті поступливість, має низьку здатність до вирішення конфлікту. І навпаки, якщо випускник має високу здатність до вирішення конфлікту, то таку стратегію у конфлікті, як поступливість, він не обиратиме. Проте, цікавим є й те, що той випускник, що має гарний рівень умінь розв'язання конфлікту, найчастіше обирає поступливість – як стратегію поведінки у конфлікті. Поступливість психологічно часто виправдана, а іноді, за певних умов, є єдиною стратегією у подоланні конфлікту, особливо це стосується професійної діяльності особистості у системі «людина-людина», під час роботи з клієнтами, наприклад.

Щодо результатів дослідження рівня тривожності, то середній рівень мали 62,5 % випускників – 2009 р., а високий рівень – 37,5 %. У 2010 р. ці показники були на рівні – 48,3%. Низький рівень агресивності у 2009 р. мали 33,3 %, середній – 58,3 %, а високий – 8,3 % учнів-респондентів, а в наступному 2010 р. ці показники мали, відповідно, таке вираження: 31,0% і 69,0%, а високого рівня не відмічалось. Тобто, учні випускних класів і в 2009, і в 2010 роках були цілком коректні у стосунках один з одним, з учителями та вихователями. У них було достатньо здорового честолюбства і самовпевненості. Проте той факт, що близько третини випускників щороку має низький рівень агресивності, може свідчити про те, що молоді люди є надто миролюбними, що може зумовлюватися недостатньою їх асертивністю.

Результати діагностики здібності до емпатії вказують на те, що у 2009 році високий рівень емпатійних тенденцій мали 45,8% опитуваних, середній та низький рівні – по 20,8 %, дуже низький – 12,6%, У 2010 році ці показники становили 0%, 34,5%, 41,4% та 24,1% відповідно. Результати свідчать про те, що у випускників – 2010 року рівень емпатії в цілому знизився, а це, у свою чергу, взаємопов'язано з тим, що на першому місці у виборі професійної сфери опинилась не система типу «людина-людина», яку обирали випускники у 2009 р., а «людина-художній образ».

Аналіз результатів дослідження когнітивного, операційного та особистісного компонентів конфліктної компетентності випускників 2009 і 2010 років показує, що недостатній рівень знань про конфлікти і способи його подолання, недостатній рівень знань, умінь і здібностей - готовності до ведення переговорів і розв'язання конфліктів, деякі особистісні особливості випускників (низький рівень емпатії, надмірна миролюбність, висока тривожність) разом із особливостями вибору майбутньої професії свідчить про необхідність додаткової роботи з випускниками щодо оптимізації процесу вибору професії, яка в майбутньому уможливить подальший розвиток особистості і таким чином виправдає професійний вибір.

Крім того, наше дослідження показує, що учні-випускники (причому це особливий контингент: діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування) у виборі майбутньої професії не завжди керуються вимогами до професії та власними психологічними особливостями. Однак, зважаючи на те, що вибір уже здійснений, а учні хочуть оволодіти саме такими, а не іншими професіями, варто говорити про необхідність застосування спеціально розробленої програми, завдяки якій учні отримають необхідні знання, вміння й навички для ефективною в майбутньому професійної діяльності.

Нами була створена пілотна програма «Я і моя майбутня професія». Це програма занять, що мають проходити у вигляді семінарів-тренінгів, тривалістю по 2 – 2,5 години кожний, всього 6 занять. Кожне заняття розпочинається із групової розминки і закінчується також груповою вправою. Основна частина заняття присвячена дослідженню особистісних особливостей учасників групи, мотивів вибору професії, особливостей їх конфліктної компетентності (рівень тривожності, емпатії, агресивності, готовність до розв'язання конфліктів, вибір стратегії поведінки у конфлікті). Заняття також вміщують міні-лекції (про типи темпераменту, про види конфліктів та типи поведінки у конфлікті, про мотиви та мотивацію тощо), рекомендації щодо вибору певних професій відповідно до типу темпераменту, інтересів і переважних мотивів вибору сфери трудової діяльності. Планується використання мультимедійних засобів з метою поєднання аудіального й візуального сприйняття інформації учнями для кращого її засвоєння. Особлива увага надається груповій рефлексії як засобу формування самостійності й відповідальності випускників-сиріт у прийнятті рішень, у тому числі і таких, що стосуються вибору професії.

Висновки. Учні – респонденти і 2009, і 2010 рр. часто обирали компроміс як переважний стиль поведінки у конфлікті. А між тим, компроміс - це не розв'язання, а лиш досягнення серединної позиції. Отримані результати дослідження готовності до переговорів і розв'язання конфліктів показали, що складові готовності в учнів-випускників є недостатньо високого рівня, а високі показники можуть свідчити про суб'єктивність оцінювання своїх потенцій.

Досліджувані мали здебільшого низький рівень агресивності, що свідчить про їх невміння постояти за себе, настояти на своєму тощо. Тобто, саме такі діти потребують підтримки й формування асертивності.

Більше половини серед учнів – випускників 2009 і 2010 років мали середній, низький і дуже низький рівень вираженості емпатійних тенденцій, а серед випускників 2010 р. і зовсім немає дітей з високим рівнем емпатії. Між тим, саме емпатія – це професійно важлива якість професій типу «людина-людина». З огляду на те, що багато випускників обирають професії саме цього типу, у систему психологічного супроводу випускників потрібно вводити психологічні заходи різного типу з формування в учнів емпатійних здібностей.

З метою допомоги випускникам - дітям-сиротам та соціальним сиротам - у профорієнтації та з метою їх пізнання своїх особистісних особливостей, що впливають на вибір професії, ми створили пілотну програму профорієнтаційних занять, завдяки якій учні отримують необхідні знання про світ професій та про своє місце в ньому, отримують первинні знання, вміння й навички для ефективно професійної діяльності в майбутньому. Ця програма буде впроваджена в школі-інтернаті, де проводились дослідження.

Література

1. Петровская Л.А. К вопросу о природе конфликтной компетентности // Вестник Московского университета. Сер.14. Психология. - 1997. - №4. - С.41 - 45.
2. Войтович М.В., Гуменюк Г.В. Гармонійність Я-образу і конфліктна компетентність як чинники соціалізації особистості / //Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України/За ред. С.Д. Максименка, Т. IX, част.4, - К., 2007. – С. 131 – 137.
3. Панасенко Н.М., Войтович М.В. Дослідження психологічних особливостей розвитку професійної мотивації та конфліктної компетентності у випускників школи //Актуальні проблеми психології. Том V. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 9./ За ред. Максименка С.Д. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2009. – С.298-309.
4. Райгородский Д. Я., Практическая психодиагностика. Методики и тесты. — Р-н-Д: Бахрах. — 672 с.
5. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации. Отв. редактор А.Ф. Кудряшов. – Петрозаводск: Изд-во «Петроком», 1992. – С.172–176.
6. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие . К.: МАУП, 2000. - 256 с.
7. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие . Москва: «Владос», 1995. 528 с.

В статье анализируются результаты исследования развития особенностей конфликтной компетентности выпускников школ-интернатов 2009 и 2010 годов в контексте их профессиональной ориентации.

Обосновывается необходимость привлечения выпускников к специально разработанной программе профориентационных занятий, благодаря которой

ученики получают необходимые знания о мире профессий и о своем месте в нем, получают первичные знания, умения и навыки для эффективной профессиональной деятельности в будущем.

Ключевые слова: конфликтная компетентность, конфликт, эмпатия, агрессивность, тревожность, готовность к разрешению конфликтов, профессия, профориентация.

The article discusses the results of studies of conflict competence features graduates of boarding schools, 2009 and 2010 in the context of their professional orientation.

The need to attract graduates to the specially designed training program of professional orientation through which students receive the necessary knowledge about the world of occupations and their place in it, will have primary knowledge, skills and skills for effective professional work in the future.

Keywords: conflict competence, conflict, empathy, aggression, anxiety, willingness to resolve conflicts, occupation, career guidance.

Волошко Н.І.

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО ЗДОРОВ'Я, ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Стаття присвячена теоретичному аналізу наукових концепцій проблеми здоров'я і ціннісного ставлення особистості до здоров'я, як передумови здорового способу життя.

Ключові слова: здоров'я, ціннісне ставлення до здоров'я.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена демографічною кризою, зниженням рівня тривалості життя, зниженням рівня фізичного, морального і психічного здоров'я населення України на тлі високих досягнень медицини. Пріоритет розвитку ціннісної орієнтації на збереження і зміцнення здоров'я визначається тим, що вона виступає в якості регулятора поведінки людини, охоплюючи всі сфери її особистісного, сімейного, суспільного й державного буття. В сучасних умовах спростовано фрагментарний підхід до розуміння здоров'я та укорінюється інтегративний підхід до нього як до єдності духовного, психічного, фізичного й соціального.

Метою статті є теоретичний аналіз наукових концепцій сутнісного змісту понять „здоров'я”, „ціннісне ставлення до здоров'я”, як передумов психологічної культури здорового способу життя.

Результати дослідження. Насамперед слід зазначити, що *психологічна культура здорового способу життя* – складова частина загальної і професійної культури, що є системною характеристикою особистості, яка являє собою соціально, онтологічно і внутрішньоособистісно детермінований рівень засво-